

mati MARGARETA PUHAR

»Po prvotni želji škofa Slomška in pozneje naši želji smo vse svoje moči darovale v prvi vrsti za vzgojo zapuščeih otrok našega mesta ... Naše ustanove naj ostanejo zveste svojemu prvotnemu namenu. Skrb za vzgojo in nego naj najprej posvetijo otrokom iz revnih družin in šele potem tistim, ki so sposobni plačevati celotno oskrbnino oziroma šolnino. Pri tem si posebno prizadevajte, da v naši praksi med revnimi in bogatimi ne bo nikoli nobenih razlik ... Želim, da bi tudi v prihodnje med vami vladala spoštljiva, po Božji zapovedi zaželena in blagoslovljena sestrsko ljubezen ter ljubezen in zvestoba do naše ustanove, pa čeprav bi delale v drugih škofijah in deželah zunaj Slovenije.« Tako je zadnji dan leta 1900, dobra dva meseca pred svojo smrtjo, nagovorila sestre, zbrane v materni hiši v Mariboru, mati Margareta Puhar, ustanoviteljica Kongregacije šolskih sester sv. Frančiška Kristusa Kralja, prve cerkvene redovne ustanove, ki je nastala na Slovenskem. "Mariborske šolske sestre" danes delujejo doma in po raznih deželah sveta.

Od Kapele preko Gradca v Maribor

Luč sveta je zagledala 6. marca 1818 v zaselku Janžev Vrh v župniji Kapela pri Radencih kot druga od sedmih hčera v družini malega kmeta Jožefa Puharja in Terezije Švagl. Pri krstu v župnijski cerkvi sv. Marjete, ki stoji na vrhu hriba, posajenega z vinogradi, je dobila ime Marija. Kapela je imela že zelo zgoj slovensko župnijsko šolo: pouk je bil najprej v neki viničariji, leta 1812 pa so farani sezidali novo šolsko poslopje blizu cerkve in tem je nabirala prvo šolsko modrost mala Marija. Kot mlado dekle je prišla v hišo strica, lastnika velikega posestva in pivovarne, kjer je morala prevzeti vodstvo gospodinjstva, kar je opravljala zelo uspešno.

Leta 1842 se je v Gradcu pridružila skupini učiteljic, svetnih tretjerednic. ob voditeljici Antoniji Lampel, ki je želela ustanoviti novo redovno družbo po idealu sv. Frančiška Asiškega. Zaživela je leta 1842. Po določeni pripravi so bse prejele nova redovna imena: voditeljica Atonija Lampel je postala mati Frančiška, Marija Puhar pa sestra Margareta. Izurila se je v šivanju in ročnih delih ter izdelovanju bogoslužnih oblačil. Kmalu se je mlada redvona družina preselila iz Gradca v bližnji Algersdorf. Sestra Margareta je bila nekaj časa prednica redovne skupnosti v Schwanbergu na Štajerskem. Leta 1864 je na prošnjo dobrodelnega Katoliškega društva žena, ki je nastalo leta 1860 na pobudo škofa Slomška, sestra

Margaret z cvema sestrama prišla v Maribor. V skromni hiši, ki jim jo je odstopila dobra žena Marija Schmieder, so odprle šolo (in internat) za revne deklice mesta Maribor in okolice.

Rojstvo nove redovne družbe

Ob prihodu v Maribor je bila sestra Margareta Puhar stara 46 let. Kot modro in poštvovalno redovnico jo je vodstvo samostana v Algersdorfu imenovalo za prestopnico podružnice v Mariboru. Nemudoma so začele delom in brž spoznale, da primanjkuje vzgojnih in učnih moči, zato je sestra Margareta prosila v Algersdorg za učiteljice. Pomoči ni dobila, zato je prosila, naj predsednica Katoliškega društva gospa kaj ukrene, sicer bodo morale sestre pustiti delo v Mariboru in se vrniti v Algersdorf. Cerkveni pravnik ji je svetoval, da se lahko sestre v dogovoru s škofom, pod čigar oblast spadajo, odločijo za izstop iz ustanove in po veljavnih cerkvenih predpisih ustanovijo novo cerkveno versko ustanovo v drugi škofiji. Grofica Brandys, dobrotnica sester, je sl Margareti svetovala, naj se odločijo za izstop iz Algersdorfa in v Mariboru ustanovijo novo redovno ustanovo pod njenim vodstvom. Po goreči molitvi in tehtnem razmisleku je s. Margareta sestram sporočila svoj sklep: odcepitev iz Algersdorfa in ustanovitev nove kongregacije v Mariboru, izstop iz graške škofije in vstop v mariborsko (lavantinsko). Sekavski (graški) škof Zwerger ni delal težav; ko je naselitev novo ustanovljene kongregacije šolskih sester dovolila deželna vlada v Gradcu, je s. Margareta začela načrtovati povečanje zavoda. Lavantinski (mariborski) škof Maksimilijan Stepišnik je 13. septembra 1869 ustanovo odobril in za njeno vodstvo potrdil sestro Margaret Puhar s častnim naslovom "častita mati". Ta datum je "rojstni dan! mariborske kongregacije šolskih sester sv. Frančiška Asiškega, prve cerkvene redovne ustanove, ki je nastala na slovenskih tleh.

Iz zdravih korenin rodovitno drevo

Mati Margareta je dala novi kongregaciji močne temelje frančiškanske duhovnosti. Ohranila je pravila prvotne kongregacije v Algersdorfu, sloneče na Vodilu tretjega reda sv. Frančiška Asiškega. Kadar je želela vpeljati kaj novega pri delu in vzgoji otrok, je to vedno storila z vprašanjem: »Kaj mislite, sestre, ali bi bio dobro to spremeniti, dopolniti, vpeljati?« Odlikovalo jo je veliko zaupanje v Božji Previdnost in prirojen vzgojiteljski dar. Bila je pripravljena na vse, samo da pomaga revni in zapuščeni mladini. Bila je žena močne volje in odločnega značaja,

s spretno roko je vodila krmilo nove kongregacije in vzgajala sposobne pomočnice in sodelavke.

Ko so ji leta 1881 odpovedale moči, je zaprosila škofa, da jo razreši odgovorne službe. Po potrpežljivem prenašanju križa bolezni je umrla na svoj 83. rojstni dan - 6. marca 1901 v maternih hiši v Mariboru, kjer je spremljala blagoslovljeno napredovanje svoje redovne ustanove, ki je ob njeni smrti štela že 168 članic.

Nekdaj so "mariborske šolske sestre" imele zelo veliko poklicev; po obdobjih "suše" se zdi, da se obetajo boljši dnevi. Iza Maribora, kjer je nastal velik vzgojni zavod, se je njihova dejavnost širila drugam: najprej v okolico Maribora, potem pa vedno dlje po slovenskem ozemlju, na Tržaško, Goriško, Koroško in drugod po svetu. Leta 1922 je Sveti sedež priznal kongregacijo kot ustanovo papeškega prava. Vrhovni kapitelj je leta 1935 imenu kongregacije dodal pridevek 'Kristusa Kralja'. Leta 1941 so bile sestre zaradi nemške okupacije prisiljene zapustiti materno hišo v Mariboru in prenesti sedež vrhovnega vodstva v Rim. Danes je kongregacija razdeljena na devet provinc in rimsko unijo.

Božidar Raič

»Mi spoštujemo vsak narod in smo pravični proti vsakemu, zato pa tudi zahtevamo ravno to od njega; tedaj odvrčamo očitno in naročito vsak upor kakega Neslovenca zastran uvedanja slovenskega narečja kot učnega jezika v nekaterih predmetih. Gospod vseh gospodov podelil je blagovestnikom dar jezikov predno jih je odposlal k raznim narodom ... Dokler bodo imeli narodi vzrok trepetati za svojo narodnost, toliko časa ne bode v Avstriji zadovoljnosti in miru.«

Tako je v časniku Novice 18. julija 1860 zapisal štajerski duhovnik Božidar Raič, narodni buditelj ter neustrašen borec za slovenski jezik in Zedinjeno Slovenijo. Za to je ogreval svoje vernike in navduševal množice, ki so se v letih 1868-1871 zbirale na narodnih taborih prvih slovenskih množičnih političnih shodih. V svojih ognjevitih nastopih je vedno znova zahteval šole s slovenskim učnim jezikom kot osnovno narodno pravico in edino učinkovito sredstvo za izobrazbo ljudstva.

Njegove narodnostno spodbudne pridige

Rojen je bil 9. februarja 1827 na Žvabu v župniji Sv. Tomaž nad Ormožem v zdravi kmečki družini. Pri krstu je dobil ime Matija. Ljudsko šolo je obiskoval v domačem kraju, gimnazijo pa v Varaždinu, kjer je svoje ime iz Matija Reich poslovenil v Božidar Raič. Nato je dve leti študiral filozofijo v Zagrebu. Tam se je srečal z Ljudevitom Gajem in Stankom Vrazom ter se ogrel za ilirizem, ki mu je ostal zvest do smrti. Pod vplivom Radoslava Razlaga je začel zagovarjati zlitje slovanskih jezikov v enega samega.

Po štirih letih študija bogoslovja v Gradcu je leta 1850 prejel mašniško posvečenje. Kot mlad duhovnik je bil eno leto duhovni pomočnik v Ljutomeru, nato pa dve leti kaplan v Slivnici pri Mariboru. Leta 1853 je odšel za profesorja na mariborsko gimnazijo, kjer je poučeval tudi slovenščino. Dosegel je, kar je bilo za tiste čase edinstveno, da se je slovenščina na njegovi gimnaziji poučevala slovensko. Zaradi svojega zavzemanja za slovenščino v osnovnih in srednjih šolah je bil leta 1860 z gimnazije odpuščen.

Dobil je mesto kaplana v župniji Sv. Barbara v Halozah, leta 1879 je tam postal župnik in ostal vse do svoje smrti. Župnijske matične knjige je prvi pisal v slovenščini in je sestavil slovarček za cerkveno uradovanje v slovenščini. Njegove pridige so bile večkrat bolj narodnostno spodbudni govori kot cerkvena beseda. Leta 1884 je bil izvoljen za deželnega in državnega poslanca za ptujski okoliš, za kar mu je bilo žal. Med zadnjim govorom v dunajskem parlamentu 19. marca 1886 mu je predsednik vzel besedo in Raič je doživel duševni zlom, ki je spodkopal njegovo orjaško naravo. Njegovo življenje se je začelo naglo iztekati in je ugasnilo 6. junija 1886 v Ljubljani.

Pobudnik taborskega gibanja na Slovenskem

Po novi avstrijski ustavi, razglašeni decembra 1867, so bili dovoljeni večji politični shodi. Z njimi so začeli Čehi in jih imenovali tabori. Misel, da bi kaj podobnega pripravili tudi na Slovenskem, je sprožil pisatelj Fran Levstik. V letih 1868-1871 se je zvrstilo 18 taborov v raznih delih Slovenije in v Istri. Na njih so govorili o združitvi vseh slovenskih pokrajin v upravno in politično celoto, o jezikovni enakopravnosti v šoli, cerkvi in uradih pa tudi o narodnem gospodarstvu. Med vnetimi pobudniki taborov je bil Božidar Raič, župnik pri Sv. Barbari v Halozah (Cirkulane), ki je nastopil že na prvem taboru v Ljutomeru 9. avgusta 1868 in je v

svojem ognjevitim govoru zahteval slovenske šole. Med drugim je dejal: »Vprašam: so nam te učilnice (šole) zadostile? Ne! Namen teh učilnic je bil le nas ponemčiti. Tega pa nočemo! Mi zahtevamo, da resnica postane, kar nam je naravna pravica, kar se nam je zaterjevalo že mnogokrat.«

Raič je zaslovel kot najboljši govornik na slovenskem Štajerskem: z gromovitimi navdušujočimi taborskimi govori je privabljal velike množice. Najbolj je odmeval njegov govor na taboru v Ormožu 8. avgusta 1869, s katerim se je pred 8.000-glavo množico obrnil predvsem na mladino. »Vem in vidim, ka si navdušena za vse, kar je blago, kar je narodno, toda navdušenost se lahko skadi kakor dim, mine kakor rosa s trave, zato tirjam od tebe, slovenska mladezen, da prisegoj potrdiš svoje dobre nakane.« Zatem je slovesno zaprisegel slovensko mladino, da bo marljiva in delavna v korist naroda, da bo poštena in nramnega obnašanja, da bo branila svobodo slovenskega naroda in se vselej upirala tujemu in krivičnemu gospostvu nad njim. Vsakih so mladi dvigali roke in vzklikali: »Prisezamo!«

Ljubitelj slovenščine in bojevnik zanjo

Božidar Raič velja tudi za jezikoslovca. V času študija na Hrvaškem (1838-1846) se je seznanil z ilirskim gibanjem, ki mu je ostal zvest do smrti. Poleg slovenskega jezika je študiral tudi druge slovanske jezike in staro cerkveno slovanščino. Leta 1853 je objavil *Uvod v slovnico vseslavenskoju*, kjer je skušal na podlagi stare cerkvene slovanščine ustvariti enoten vseslovanski jezik, pri srcu pa mu je bilo tudi ustvarjanje enotnega knjižnega jezika. Zelo sta ga obogatili dve 'jezikoslovni' potovanji po Prekmurju (1860 in 1866), na katerih je zbiral jezikovno in literarno gradivo. Srečeval se je z ljudmi, ki so govorili v jeziku, nad katerim je bil navdušen. Zapisoval si je veliko starinskih besed, ki so se ohranile samo v tej deželici. Raič si je zelo prizadeval pritegniti Prekmurce v osrednjeslovensko narodno in kulturno življenje.

Na slovenskih narodnih taborih in tudi kot poslanec v dunajskem parlamentu se je odločno boril za pravice slovenščine. Zahteval je šole s slovenskim učnim jezikom. Učitelji in profesorji, ki se potegujejo za službo med Slovenci, naj se prej nauče slovenščine; načelno pa naj bodo za slovenščino postavljeni le slovenski profesorji. Boril se je za ustanavljanje gospodarskih (kmetijskih) šol, ki naj bi slovensko mladino usposobile, da bi držala korak goswpodarskim razvojem v državi in bi se tako izboljšal socialni položaj Slovencev. Za pravice slovenščine se je zavzemal tudi v cerkvi. Prvi je začel voditi matične knjige v slovenščini in k temu spobujal

tudi druge duhovnike. Slovensko uradovanje je zahteval ne le na državnih uradih, ampak tudi na škofiji v Mariboru.

Anton Kržič

Kdor poučuje verouk, se imenuje katehet (po grški besedi *kateheo* - učim, poučujem). Nekdaj so bili to predvsem duhovniki in do druge svetovne vojske so bili tudi pri nas člani učiteljskega/profesorkega bora po nižjih in srednjih šolah. Franc Ušeničnik, dolgoletni profesor na teološki fakulteti v Ljubljani, je v svoji knjigi *Pastoralno bogoslovje* (1932) zapisal: »Če hodi dušni pastir kot katehet v šolo, bo pootrocih dobil stik z družinami. Dober katehet ljubi otroke in otroci imajo njega radi: ljubezen otrok pa bo katehetu pogosto naklonila tudi srca staršev.«

Vzor takega kateheta je bil Anton Kržič. Ko je bil profesor verouka na uršulinski gimnaziji v Ljubljani, je bila med njegovimi učenkami tudi poznejša redovnica mati Elizabeta Kremžar, znana pesnica, ki je o njem pripovedovala: »Bil je izvrsten katehet in vzgojitelj, v šoli resen in hkrati ljubezniv. Otroci smo ga zelo spoštovali in ljubili.«

Najstarejši brat mu je bil drugi oče

Zibelka mu je tekla v kmečki družini v Rakitni, kjer se je rodil 2. junija 1846 kot najmlajši od osmih otrok. Ko mu je bilo pet let, se je s starši, brati in sestrami preselil na nov dom, rojstnega pa so izročili sinu Martinu. Tonček je postal pastirček precejšnji čredici ovčic. V Rakitni takrat šeni bilo šole zato si je Tonček sam naredil šolo doma. Na podstrešju je staknil star abecednik in ob pomoči brata Gašperja, ki je znal nekoliko brati, so tudi njemu črke postale domače.

Leta 1857 ob veliki noči je prišel v Rakitno bolnega župnija nadomeščat frančiškan p. Benvenut Chrobat iz Ljubljane. Ob srečanju s Tončkom se je začudil njegovi bistrosti in mu rekel: »Fant, ti moraš iti v šolo!« Ko se je vrnil v Ljubljano, je o tem pripovedoval svojemu redovnemu sobratu patru Andreju. To je bil Tončkov dvajset let starejši brat Miha in ta je domačim poslal sporočilo: »Tonček

naj pride jeseni v Ljubljano. Jaz bom poskrbel a vse potrebno.«

Jeseni sta se z očetom odpravila peš v Ljubljano, kjer ju je v frančiškanskem samostanu sprejel pater Andrej. Kljub silnemu domotožju se je Tonček pod vodstvom svojega brata posvetil učenju in opravil izkušnjo za prvi in drugi razred in bil sprejet v redno šolo. Leta 1860 je umrl oče in poslej je bil brat, pater Andrej, njegov drugi oče, čeprav je bil kmalu zatem prestavljen za katehera v Pazin.

Kot gimnazijec je bil Tonček gojenec zavoda Alojzijevišče, kjer je spoznal dve leti starejšega Josipa Jurčiča, ki se je že takrat uveljavljal kot pisatelj. Ob študiju, ki ga je zmagoval z odliko, se je ves posvetil glasbi in klavir mu je postal ljub prijatelj. Ves čas je v svojem srcu slišal božji klic, zato je po maturi vstopil v bogoslovje in bil leta 1871 posvečen v duhovnika.

Vzgojitelj mladih za učiteljski poklic

Na duhovniški poti ga je spremljala misel na ljubljeno mater, ki je umrla, ko je bil še gimnazijec. Bratu Mihi - p. Andreju je pisal: »Smrt materina me je zelo prizadela. Vendar upam zatrdno, da prosi za nas v neskončno lepšem življenju s še povečano materinsko ljubeznijo in skrbjo; saj ji je bila molitev tudi v njenem zares pobožnem življenju največje veselje in najpogostejši opravke.«

Na mali šmaren 1872 je nastopil svojjo prvo službo kaplana v Preddvoru, kjer je ostal štiri leta. Bil je vnet govornik, moder spovednik, ljubezniv katehet. Leta 1876 je v Ljubljani stopil na šolsko polje, na katerem je ostal do poznih let. Najprej je postal katehet pri uršulinkath, kjer pa ni učil samo verouka, ampak tudi prirodslovje v vseh višjih razredih. Že omenjena m. Elizabeta Kremžar, njegova učenka, je povedala: »Nepozabno so se nam vtisnili v spomin njegovi nauki o očenašu, o sveti Cerкви inn o sveti maši. V postu nam je pripovedoval o Jezusovem trpljenju tako ganljivo, da je večkrat zdrsnila solza po licih njegovih učenk.«

Leta 1891 je bil imenovan za profesorja verouka na moškem in ženskem učiteljišču. Njegov glavni poklic je bil, da je s svojim znanjem, predvsem pa s svojo blago osebnostjo vzgaja mlade ljudi, ki so izbrali učiteljski poklic. Kot profesor je marljivo zasledoval razvoj novejšje pedagogike in metodike ter skušal ta spoznanja uporabljati za verouk. Napisal je več katehetskih knjig (Zgodovina katoliške Cerkve za srednje šole. Kratka katehetika s praktičnimi pojasnili).

Leta 1913 je stopil v pokoj. Svoje zadnje moči je uuporabil z pisanje knjige o

hvaležnosti *Zvezde in cvetice*, ki je izšla po njegovi smrti. Ta ga je 3. decembra 1920 pridružila prezgodaj umrlim staršem.

Mladinski pisatelj in skrbni urednik

Otroke in mladino je Anton Kržič nagovarjal tudi s pisano besedo. Ko je bil kaplan v Preddvoru, je napisal delo *Osmero blagrov ali dolga pridiga za kratkočasno življenje*, ki je izšlo let 1887 med rednimi knjigami Družbe sv. Mohorja. Leta 1884 je začel izdajati list *Duhovni pastir* v pomoč cerkvenim govornikom (zanj je napisal nad 300 govorov). Kot učitelja in prijatelja otrokom je leta 1887 začel izdajati list *Angelček*, ki ga je urejal petindvajset let. Leto zatem se mu je pridružil *Detoljub*, list za krščansko vzgojo in rešitev mladih. Od leta 1894 je z veliko ljubeznijo urejal *Vrtec*, ki ni bil prvenstveno verski, temveč krščansko vzgojni "časopis s podobami za slovensko mladino". Mnogi tedanji pisatelji in pesniki (Kette, Murn, Župančič) so svoje slovstvene prvence nosili v presojo uredniku Kržiču. Kolikim sta njegova prisrčna beseda in radodarna roka bili spodbuda za nadaljnje ustvarjanje! Izdal je tri zvezke *Zgledov bogoljubnih otrok*, *Vzornike prvega svetega obhajila* in številne zanimive krajše spise in tudi ljudske igre. Deloval je tudi na karitativnem in socialnem polju, celo desetletje (1907-1917) je vodil dijaško in ljudsko kuhinjo. Pomagal je povsod, kjer se je dalo kaj narediti v korist mladini.

Katehet Anton Čadež, ki je nadaljeval njegovo delo, je ob njegovi smrti v listu *Angelček* zapisal: »Kar je najvažnejše v njegovih spisih, sestavkih in knjigah, je to, da jih vsakdo lahko bere, bere s pridom in veseljem. Kar je zapisal je vse premišljeno, pretehtano in očiščeno. Vsak spis, vsako knjigo, ki ima njegovo ime, vzame lahko v roke vsak otrok. Tako rahločutnega, tankovestnega mladinskega pisatelja, kot je bil Anton Kržič, bi težko našli.«

Fran Gerbič

»Kar me navdušuje s svojo izredno lepoto ali velikostjo, razvname mojo fantazijo. Posebno pa me spodbujajo lepe poezije onih naših pesnikov, kateri pišejo svoje pesmi tako, da se mi zde kakor rožice, ki so zrasle na domačih tleh naših logov in gajev in bi skoraj rekel, da nosjo že tudi primerni napev s seboj ... Ker se kaj rad

pečam z uglasbitvijo pesmi, so mi predvsem naši domači pesniki najbolj pri srcu in to Prešeren in Gregorčič. Zanima me pa tudi mlajša generacija, v kateri sem našel mnogo za glasbo primernih poezij in sem tud mnogo njih uglasbil. Najbolj pa sta me k skladanju izpodbujala prva dva, zato ker je v njih vse tako neprisiljeno, da se mi je zdelo vedno, kadar sem jih čital, da že slišim primerno melodijo zraven.»

Tako je v svoji *Avtobiografiji* (1911) zapisal skladatelj Fran Gerbič, ki je ob Antonu Foersterju in Benjaminu Ipavcu pomenil vrh slovenske glasbene romantike. Bil je naš najbolj vsestranski glasbenik svoje dobe. V slovenski glasbi ima častno mesto kot organizator in učitelj.

Učitelj pri sedemnajstih letih

Rodil se je 5. oktobra 1840 v Cerknici. Imel je štiri brate in dve sestri, trije bratje in ena sestra so umrli v otroških letih. »Ne oče ne mati nista bila muzikalna, oba pa sta imela dober posluš, mati je pela otrokom uspavanke.« Pri šestih letih je začel hoditi v ljudsko šolo v Cerknici in pri cerkvenem zboru je pel alt. Ko mu je bilo enajst let, je prišel v ljubljanske šole in leta 1857 končal učiteljske in bil nastavljen za učitelja v Trnovem pri Ilirski Bistrici. Bil je tudi organist in v ta čas spadajo njegovi prvi skladateljski poskusi, ki so bili leta 1862 natisnjeni pod naslovom *Glasi slovenski*.

Leta 1865 je odšel na praški konservatorij nadaljevat glasbene študije – solopetje in kompozicijo. Vendar se je posetil skoraj izključno šolanju svojega glasu. Ko je dveletni študij z odliko končal, je bil leta 1868 angažiran kot tenorist v praškem Narodnem gledališču. Na prigovarjanje hrvaškega pisatelja Avgusta Šenoe je že naslednje leto odšel v Zagreb, kjer je kot prvak novoustanovljene hrvaške Opere in eden prvih velikih slovenskih tenoristov deloval vse do leta 1878, ko je zaradi bolezni za nekaj časa prenehal s petjem. V Zagrebu se je poročil s češko pevko Emilijo Daneševo. Ponovno je kot operni pevec nastopal v Ulmu in Lvovu, kjer se je zaradi smrti enoletnega sina in bolezni za vselej poslovil od opernega odra. Posvetil se je glasbeno učiteljskemu delu. Štiri leta (1882-1886) je bil na lvovskem konservatoriju profesor solopetja in dirigent moškega zbora. Leta 1866 se je odzval vabilu Glasbene Matice, Čitalnice in Dramatičnega društva iz Ljubljane in nastopil službo kot učitelj, pevovodja in kapelnik. Za odhod v Ljubljano se je odločil, da pripomore k razvoju slovenske glasbe.

Učitelj, ki je vodil učence z ljubeznijo

To je bil čas narodnega prebujanja in geslo je bilo: vse za svoj narod! Gerbič je povabilo iz Ljubljane sprejel, »čeprav mi je vodstvo konservatorija v Lvovu hotela zvišati plačo za toliko, kolikor so mi v Ljubljani ponudili plače za vsa tri mesta. Da me ne vleče v domovino boljše gmotno stanje, številke dovolj jasno govore, pač pa čutim v sebi neko dolžnost in željo, da po svoji skromni moči kaj storim za razvitek glasbene umetnosti v svoji domovini.« Brez Gerbiča in njemu podobnih mož slovenska glasba ne bi tako kmalu stopila na lastne noge. Od nalog, ki jih je Fran Gerbič sprejel v Ljubljani, je bilo najbolj pomembno vzgojno delo v glasbeni šoli Glasbene Matice, kjer je poučeval petje, teorijo, harmonijo in klavir. Pod njegovim vodstvom se je ta šola hitro razvijala. Število učencev je naglo naraščalo in Gerbič je moral poskrbeti za nove učne moči in uspelo mu je pridobiti odlične sodelavce (Mateja Hubada, Karla Jeraja). Izdelali so učni načrt. Gerbič je napisal prva temeljna glasbeno pedagoška dela: *Metodika pevskega pouka*, *Glasbeno oblikoslovje*, *Pevska šola*. V svoji reviji *Glasbena zora* je objavil nekaj člankov s področja harmonije in klavirske igre. Leta 1911 je v *Avtobiografiji* zapisal: »S poučevanjem glasbe se pečam dolga leta, zdaj poučujem že petindvajseto leto v šoli Glasbene Matice ... Spominjam se prav živo vseh svojih učencev, kateri so pokazali nadarjenost za glasbo.« Pavel Kozina, eden od njih, je ob Gerbičevi smrti priznal: »Hodil sem po svetu, spoznal veliko učiteljev petja, med vsemi pa dajem tebi prvo mesto. Bil si učitelj, ki vodi učenca z ljubeznijo do stvari, potrpežljivo vedno višje in višje.«

»Moj edini poklic je glasba«

»Kot skladatelj sem nastopil prvič v ljubljanski čitalnici, ko se je izvajal moj zbor ... Prva moja kompozidija bili so *Glasi slovanski*, ki so izšli v lastni izložbi leta 1867. Kritika je ta moj prvi poizkus pozdravila prav simpatično« (*Avtobiografija*). Če hočemo Gerbiča pravično soditi kot skladatelja, moramo upoštevati čas, v katerem je živel. tedanji skladatelji so bili v glavnem samouki, vneti rodoljubi. Vse njihove pesmice imajo preprosto obliko narodnih pesmi: povečini je samo melodija s podloženim besedilom, s spremljavo klavirja. To je bila doba, v kateri se je pri nas iz narodne pesmi začela razvijati umetna pesem. Te slovenske pesmi so se pele pri narodnih veselicah in so imele edini namen: povzdigniti narodno zavest. Fran Gerbič je kot skladatelj skupaj z drugimi starejšimi skladatelji oral ledino na polju slovenske glasbe. Bil je izredno plodovit in je do konca svojega življenja ustvarjal nova dela: svetne in cerkvene skladbe, prvo slovensko simfonijo (*Lovska simfonija*, 1915), celo dve operi (*Kres*, *Nabor*). Njegovo ustvarjanje preveva

narodna zavest, čuti se vpliv poljske in zlasti češke glasbe (kot študent v Pragi je osebno spoznal Antonina Dvořaka in Bedřicha Smetano), vendar je svojim delom vtisnil lasten izraz. Njegovi samospevi razodevajo odlično poznavanje zakonitosti človeškega glasu. Od leta 1886 je sistematično pripravljaval ustanovitev profesionalne slovenske opere. To se je uresničilo leta 1892, ko so v Ljubljani odprli slovensko Deželno gledališče. Prva predstava je bila 3. oktobra: uprizorili so opero *V vodnjaku* češkega skladatelja Vilima Blodeka.

Gerbič je delal do zadnjega: ko je šel na svoje posestvo v Cerknici, je staknil pomladanski prehljad, ki mu je 29. marca 1917 ugasnil dih življenja.

Ciril Kosmač

»Zmeraj pravim, da je poglavitno pisateljevo delo in ne njegovo življenje. Vendar moram odkritosrčno priznati, da tudi mene zanima življenje pisatelja, čigar knjigo berem,« je dejal pisatelj Ciril Kosmač. Leta 2010, ob stoletnici njegovega rojstva in tridesetletnici njegove smrti, se je zvrstilo trinajst različnih prireditvev. Knjižnica Cirila Kosmača Tolmin in Tolminski muzej sta izdala knjižico, v kateri so ve te prireditve na kratko predstavljene. Kosmačevo leto se je začelo s položitvijo venca na njegov grob na pokopališču v Ročah, kjer je bil pisatelj 31. januarja 1980 pokopan, zaključilo pa se je v oktobru, ko so v tolminski knjižnici predstavili monografijo o njem. Ciril Kosmač je bil zaljubljen v svojo dolino. Vedno je govoril, da so njegovi domači ljudje umetniške besede vredni junaki in ovekovečil jih je v svojih pripovedih, romanih in na filmskem platnu.

Zaznamovala sta ga otroštvo in mladost

Ciri Kosmač je neštetokrat izjavil, da je pri svojem pisanju črpal iz doživetij sveta in sebe do svojega dvajsetega leta. Njegova življenjska pot se je pričela 28. septembra 1910 na Slapu ob Idrijci v revni kmečki družini očeta Franca in matere Marjane Trušnovec. Pet let mlajši brat Vladimir pravi: »V družini nas je bilo sedem otrok, dve sestrici sta zgodaj umrli, tako da nas je ostalo pet: midva s Cirilom in tri sestre. Po domače se je pri nas reklo Pri Bukovci. To je bila domačija s skopo zemljo, vse v bregovih. Navadno smo imeli dve kravi in enega vola.«

Bistri Ciril je že v domačem okolju dobil veliko kulturnih pobud: oče je bil organist, vodil je

cerkveni pevski zbor, ustanovil bralno društvo. Veliko mu je bilo do tega, da bi Cirila izšolal. Po osnovni šoli v domačem kraju je eno leto obiskoval pripravnico v goriškem Alojzijevišču in dva letnika srednje trgovske šole, potem pa je goriške šole zapustil, ker ga starši niso mogli vzdrževati. Ostal je doma in ob kmečkem delu študiral, tako da je kot privatist leta 1928 naredil malo maturo na italijanski klasični gimnaziji v Tolminu.

Leta 1929, na dan materinega pogreba, so ga fašisti aretirali pod obtožbo protifašističnega mišljenja in delovanja. Bil je v zaporih v Gorici, v Kopru in v rimskem Regina Coeli ter v Trstu. Septembra 1930 je bil na tržaškem procesu zaradi pomanjkanja dokazov oproščen in poslan v domači kraj, kjer naj bi bil pod policijskim nadzorstvom. Pobegnil je v Jugoslavijo in v Ljubljani deloval med primorskimi begunci. Veliko je bral, učil se je jezikov in začel je pisati. Snov je zajemal iz otroštva, mladosti in jetniškega življenja. Ljubljanska leta so bila za Cirila Kosmača leta trdega dela in učenja, pomanjkanja in negotovosti, pa tudi prvih uspehov in zadoščenja.

»Škoda, da v naši dolini ni nobenega pisatelja«

V svoji pripovedi *Pot v Tolmin* Ciril Kosmač posreduje pogovor, ki ga je imel z očetom, ko sta hodila s Slapa do Tolmina. Oče je znal prepričljivo pripovedovati o usodah ljudi iz domače doline in iz vsakega pomembnega dogodka je znal izluščiti življenjsko modrost. Eno svojih zgodb na tej poti je končal z besedami: »Ali ne bi bilo vredno to napisati? Škoda, da v naši dolini ni nobenega pisatelja. Zgodb mu ne bi manjkalo. In kakšnih zgodb.« To mu je govoril zato, ker je slutil, da ima njegov Ciril dar za pisanje. Tudi mati je bila zelo načitana, najraje pa je pripovedovala vesele zgodbe. Tudi to se je Cirilu vtisnilo v spomin in to se pozna v njegovem pisanju. Ko bereš Kosmača, pravijo, si lahko, vesel, čeprav se veliko ukvarja tudi s smrtjo. Z novelo *Hiša št 4* (1934) je navdušil bralce, med literarnimi sodniki pa si je pridobil ime najboljšega stilista.

Po posredovanju Otona Župančiča je Kosmač leta 1938 dobil stipendijo francoskega zunanjega ministrstva in odšel v Pariz, kjer je vztrajno bogatil svoje znanje. Pred Nemci se je iz Pariza umaknil v Marseille, od tam mu je uspelo priti v London, kjer je delal pri radiu BBC. Proti koncu vojske je prišel v Belo krajino in bil urednik časnika Slovenski poročevalec. Med vojsko je izgubil očeta: v taborišču ga je gestapovec ubil z udarcem s coklo po glavi.

Po vojski je pripravil za tisk svojo knjigo novel *Sreča in kruh* (1946). Pri pisanju se je napajal iz dveh virov: iz doživetij v zaporu in med preganjanjem, močnejši pa je bil drug vir: domača dolina, motiv izgnanstva, potepuha, izgubljene in pesniške duše. Pri srcu so mu zlasti posebneži, med katerimi izstopa Tantadruj, junak njegovega zadnjega pomembnega dela

(1980).

»Tamle bo nekoč vzdana spominska plošča«

Po svoji noveli *Očka Orel* je napisal scenarij za prvi slovenski umetniški film *Na svoji zemlji*. Njegova sta tudi scenarija za filma *Balada o trobenti in oblaku* in *Tistega lepega dne* (po novelah z enakim naslovom).

Po letu 1955 se je preselil v Portorož ter se posvetil pisanju in prevajanju. Sam je povedal: »S pisateljevanjem kot poklicem sem se sprijaznil šele po letu 1945. Poprej sem mislil, da bom v življenju kaj delal.« Pisal je zelo počasi, »kakor bi z nožičem rezljal iz hrastovega debela«, a kar je napisal, je do potankosti izbrušeno. Ni se dal preprostiti, da bi na stara leta še kaj napisal. »Nimam več kaj povedati.«

Prevajal je iz vseh slovanskih jezikov in iz evropskih jezikov, ki se jih je bil naučil. Njegova dela so prevedena v vse slovanske in še mnoge druge evropske jezike. Dvakrat je prejel Prešernovo nagrado: leta 1949 in leta 1980 za življenjsko delo – deset dni po smrti 28. januarja 1980 v Kliničnem centru v Ljubljani.

Kosmačeva domačija v Bukovci je od leta 2003 preurejena v spominski muzej. Do leta 1998 je v njej živel brat Vlado z ženo Julko in sinom Bogdanom, takrat pa so se preselili v novo hišo. Vlado se spominja: »Nekoč, ko je brat sekal na dvorišču drva, mi je z roko pokazal me okna na pročelju in rekel: 'Vidiš, tamle bo pa nekoč vzdana spominska plošča!' In zdaj je res!« Ciril, ki je občasno prihajal v svojo domačo dolino, mu je naročil, naj ničesar ne spreminja, in tako je v hiši ostalo vse po starem. Skromna, s slamo krita hiša ima spodaj vežo, temno in zakajeno kuhinjo z ognjiščem ter svetlo in prostorno izbo. Kosmačeva domačija je na seznamu evropskega združenja *Genius loci*, ki ima nalogo spodbujati razvoj zapostavljenih podeželskih krajev velikih osebnosti evropske kulture.

Fran Leviec

»Bodi učen ali neučen, kmet ali gospod, mlad ali star – umel ga bodeš, ako ti le ne manjka srca; kajti on je pisal svoje pesmi izi srčnih občutkov in zatorej segajo v srce! Cvet njegove lirike so sonetje, venec njegovih poezij pa Krst pri Savici, o

kateri prekrasni pesmi žali bog tukaj ne moremo kaj več govoriti.« Tako je o Francetu Prešernu, največjem slovenskem pesniku, zapisal leta 1867 enaindvajsetletni Fran Levec v svoji maturitetni nalogi iz slovenskega jezika z naslovom *Kratka povestnica slovenskega pesništva po raznih književnih dobah*. V njej je bodoči literarni zgodovinar na 16 straneh izčrpno podal prerez slovenske književnosti od časov sv. Cirila in Metoda do tedaj. Že v dijaških letih je objavljaj svoje pesmi, kasneje pa se je udejsvoval skoraj na vseh področjih literarne kulture. Najprej kot pisatelj in pisec, zatem kot kritik in zgodovinar, kot leposlovni mentor in urednik, ukvarjal se je tudi z jezikoslovjem in pravopisom. Poleg tega je bil kot profesor učitelj in vzgojitelj mladine, kot šolski nadzornik pa si je prizadeval za čim bolj urejeno šolstvo pri nas.

Dvakrat poročen, oče desetih otrok

Fran Levec se je rodil 4. julija 1846 na Ježici pri Ljubljani kot prvi od petih otrok: nekaj mesece po njegovem rojstvu se je družin preselila v Radomlje pri Kamniku, kjer je preživel svoje otroštvo. Pri devetih letih je odšel k babici v Ljubljano, ki je imela kavarnico pod Rožnikom. V Ljubljani je nabiral znanje na osnovni šoli in nato v gimnaziji, ki jo je leta 1867 z odliko na maturi končal. V dijaških letih je bil domači učitelj, kot šestošolec je prišel h Kersnikovim in v krogu te družine je preživel srečne trenutke. Janka Kersnika je pridobil za pisateljsko delo. Jeseni 1867 je odšel na dunajsko univerzo, kjer je študiral slavistiko in germanistiko ter godovino in zemljepis. V času študija je sodeloval v združenjih slovenskih študentov. Jeseni 1871 je nastopil službo suplent na gimnaziji v Gorici in bil urednik tednika *Soča*. Leta 1873 je prišel na realko v Ljubljano, najprej kot suplent, po dodatnih izpitih pa redni profesor. 31. oktobra 1875 se je poročil z Jerico Dolinar, s katero se je bil seznanil že leta 1862 kot šestnajstletni dijak. Njuno zvezo je utrdil sin Valentin, po težkem porodu hčerke Vide pa je žena Jerica umrla. Novembra 1881 se je Fran poročil s Pavlo Mrak, ki je postala mati osmih njunih otrok, petih sinov in treh hčera. Nekaj sinov je tudi pokopal v pomladi življenja, eden ja padel na začetku prve svetovne vojske v Galiciji. Leta 1909 je bil odlikovan z redom železne krone 3. razreda, imenovan je bil za dvornega svetnika, mestna občina Ljubljana pa mu je podelila častno meščinstvo. Februarja 1915 je bil po 42 letih službovanja upokojen. Računal je, da bo zdaj lahko usresničil še katerega od svojih načrtov, toda 2. decembra 1916 mu je načrte prekrižala smrt.

Od dijaškega lista do Ljubljanskega zvona

V dijaških letih je Fran Levec pisal lirske in epske pesmi, ki so bile objavljene v raznih listih, med drugim v rokopisni knjigi *Triglav* (1862), Njegova dijaška lirika poudarja rodoljubje in ljubezen do narave; soneti močno razodevajo Prešernov pliv, posnemal je tudi Simona Jenka. S pesništvom je zaključil leta 1875 zaradi kritike Frana Levstika pa tudi zaradi lastne kritičnosti. Zavedal se je namreč svoje oblikovne in tudi vsebinske odvisnosti od svojih vzornikov (v epiki sta bila to Matija Valjavec in Fran Levstik).

Od pesništva se je obrnil k publicistiki in uredniškemu delu. V dunajskih letih je bil dopisnik *Slovenskega glasnika*, kot profesor v Gorici je bil urednik tednika *Soča*, po odhodu iz Gorice je poročal o ljubljanskih razmerah. V Ljubljani se je vključil v družabno in literarno življenje. Leta 1876 je Stritar obnovl Zvon in Levec je bil med njegovimi zvestimi sodelavci. Ko pa je dunajski *Zvon* konec leta 1880 nehal izhajati, je bil med ustanovitelji *Ljubljanskega zvona*. Strokovna razgledanost in delavnost sta ga usposobili za njegovega urednika. Okoli sebe je zbral skoraj vse tedanje pisatelje in pesnike različnih smeri in nazorov. Po vzoru Janežičevega *Slovenskega glasnika*, ki je bil "lepoznansko podučen list", je Levec tudi *Ljubljanskemu zvonu* načrtno določil dvojno smer: leposlovno in poljudno. Na leposlovnih straneh so sodelovali: Jurčič, Kersnik, Tavčar, Trdina, Mencinger in Detela, na poljudnih straneh, kjer so obravnavali literarno zgodovino, jezikoslovje, zgodovino in zemljepis, sta se pogosto oglašala Hinko Dolenc in Josip Stare pa tudi urednik Levec sam. Središče njegovega zanimanja je bil Prešeren in zbiral je tiskano in pisano gradivo o njem.

Razgibal je *Slovensko matico*

Skoraj polovico svojega življenja je posvetil *Slovenski matici*, društvu za izdajanje znanstvenih in leposlovnih knjig, ki je bilo ustanovljeno leta 1864. Leta 1882 je postal njen odbornik, v letih 1886-1892 prvi podpredsednik, po smrti Josipa Marna pa štirinajst let (1893-1907) njen predsednik. Skoraj dvajset let je vodil književni odsek. Razgibal je dejavnost *Slovenske matice*, ko je pritegnil mlade sodelavce. Njen *Letopis* je preuredil v zbirko "učeno-znanstveno in poljudno-znanstveno pisanih rasprav", ki naj pospešujejo naše idealne težnje po splošnem napredku. Dosegel je, da je Slovenska matica dobila plačanega tajnika, zagovarjal je načelo, naj bo dober pisatelj tudi dobro plačan. Za

izvirno in prevodno jezikoslovje je na njegov predlog zaživela *Zabavna knjižnica*. Zanj je Levec uredil dva zvezka Erjavčevih izbranih spisov z izčrpnim življenjepisom (1889). Slovenska matica je poskrbela za izdajo slovenskih ljudskih pesmi in pod uredništvom Karla Štreklja je nastala zajetna zbirka *Slovenske narodne pesmi I-IV*, 1895-1923 (IV. knjigo je dokončal Joža Glonar). Fran Levec je pomagal Karlu Glaserju pri pisanju *Zgodovine slovenskega slovstva I-IV*, 1894-1900). Dolga leta je urejal *Knezovo knjižnico* in v njej zbral naše najboljše pripovednike. Pomembno delo je opravil z urejanjem zbranih oziroma izbranih del Jurčiča, Levstika, Valjavca in z njimi prvi na Slovenskem uveljavil kritične izdaje literarnih del. Na podlagi Pleteršnikovega *Slovensko-nemškega slovarja* je sestavil *Slovenski pravopis* (1899). Vse te dejavnosti je opravljal ob svoji redni službi profesorja in kasneje šolskega nadzornika. Tudi na tem področju je zaoral globoke brazde.

Franc Ksaver Lukman

»Lahko rečem: ni ga med nami, ki bi s podobno temeljitostjo pa tudi ljubeznijo preiskoval, premišljeval in zapisoval dogodke iz življenja velikih mož, kakor pokojni profesor dr. Franc Ksaver Lukman. Slonel je ure, dneve, mesece in leta nad deli cerkvenih očetov, črpal iz njihovih zakladov zase in za druge. Velikani: sv. Avguštin, sv. Ciprijan, sv. Janez Krizostom in drugi so mu postali tako rekoč bratje. Z enako ljubeznijo je preiskoval neumorno tudi pomembnost svojih rojakov - Slovencev, ko je v stolpcih Slovenskega biografskega leksikona postavljajl z enakim spoštovanjem spomenike revnemu in zaslužnemu slovenskemu misijonarju ali poznanemu kulturnemu delavcu - velikanu.« S temi besedami, izrečenimi ob odprtem grobu na ljubljanskih Žalah 14. junija 1958, je škof Anton Vovk nakazal dvoje velikih zaslug dr. Franca Ksaverja Lukmana, profesorja dogmatike, dogemske zgodovine in zgodovine starokrščanskega slovstva na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani: prevajanje spisov cerkvenih očetov in urejanje Slovenskega biografskega leksikona. Vendar je bila dejavnost tega učenega, a žlahtno preprostega moža, ki se ga spominjamo ob 60-letnici smrti, mnogo širša.

Sin ponosne Savinjske doline

Doma je bil v Lokah pri Sv. Juriju ob Taboru na robu srednje Savinjske doline, kjer je bil rojen 24. novembra 1880. V trdnem kmečkem domu je v mladosti pil ljubezen in vernost svojih staršev. Po ljudski šoli pri Sv. Juriju je obiskoval gimnazijo v Mariboru, zadnji dve leti tudi glasbeni pouk v šoli Filharmoničnega društva. Po maturi (1899) ga je škof Mihael Napotnik poslal v Rim, kjer je na papeški univerzi Gregoriana študiral filozofijo in teologijo in študij kronal z dvojnimi doktoratom. Mašniško posvečenje je prejel leta 1905. Po vrnitvi iz Rima je bil dve leti kaplan v Slovenski Bistrici, hkrati pa je na graški univerzi študiral klasično jezikoslovje, ki mu je odprlo vrata v svet starokrščanskega slovstva. V letih 1908-1919 je bil profesor moralne teologije na mariborskem bogoslovnem učilišču, vsa ta leta pa je tudi poučeval verouk na šolah, ki so jih vzorno vodile mariborske šolske sestre: osnovni in meščanski šoli ter dekliškem učiteljišču. Kot bogoslovni profesor je urejal prvo slovensko bogoslovno revijo - Voditelja v bogoslovnih vedah. Leta 1919 je pri Narodni vladi v Ljubljani postal referent za verske zadeve. Od leta 1920 do upokojitve (1952), dejansko pa skoraj do smrti, je kot profesor na Teološki fakulteti novoustanovljene Univerze v Ljubljani predaval dogmatiko, dogemsko zgodovino in zgodovino starokrščanskega slovstva. Dvakrat

je bil dekan Teološke fakultete, leta 1926/27 rektor Univerze v Ljubljani. Leta 1940 je bil izvoljen za dopisnega člana AZU, njegova izvolitev v SAZU je bila leta 1948 potrjena. Umrli je 12. junija 1958 v Ljubljani, kjer je tudi pokopan. »Mož učenjak je bil mož neprestanega dela, zraven pa mož velikanske skromnosti. Zdi se mi, da kar nikdar ni koga užalil,« se mu je ob odprtem grobu poklonil škof Anton Vovk.

Predstavil nam je cerkvene očete

Franc Ksaver Lukman je bil široko razgledan po teološki literaturi svojega časa. Bil je strokovnjak za starokrščansko slovstvo in za zgodovino teologije v antični dobi. Največ truda in pozornosti je posvetil prav starokrščanskemu slovstvu. Bil je tenkočuten prevajalec cerkvenih očetov, ker je temeljito poznal njihovo teološko misel in tudi klasično jezikoslovje. Poglavljal se je vanje in jim v marsičem postajal podoben. Tudi zanj v določeni meri velja, kar je zapisal o sv. Avguštinu: »Velik je kot prečiščena, čudovito ubrana osebnost, v kateri se občudovanja vredna bistrost duha spaja s tako plemenitostjo in nežnočutnostjo srca.« V spominskem govoru ob njegovi smrti je tedanji dekan Teološke fakultete Stanko Cajnkar o Lukmanu dejal: »Bil je resničen aristokrat, aristokrat v čisto krščanskem smislu: človek, ki zaupa v zmago in vlado najboljšega, najlepšega in najčistejšega.« Lukman je cerkvene očete (Avgušтина, Ciprijana, Hieronima, Janeza Krizostoma) vztrajno prevajal v slovenščino in si s sodelavci v okviru Bogoslovne akademije prizadeval za natis prevodov, katerim je napisal uvod le s predstavitvijo avtorja in pomena njegovega spisa. Pri Družbi sv. Mohorja v Celju je leta 1938 zasnoval zbirko Cerkvenih očetov izbrana dela. Med vojno je nekaj zvezkov izšlo pri Bogoslovni akademiji v Ljubljani, veliko prevodov pa je ostalo v rokopisu. Leta 1934 je celjski Mohorjevi izdal knjigo Martyres Christi (Kristusovi pričevalci), ki prinaša izbor poročil o mučencih prvih krščanskih stoletij (razširjena izdaja 1983). Iz rokopisne zapuščine je leta 1984 pri isti založbi izšlo Pastoralno vodilo papeža Gregorija Velikega. Na Lukmanovo pobudo je Anton Sovre mojstrsko prevedel znamenite Izpovedi (Confessiones) sv. Avgušтина, biser svetovne književnosti (1932).

»Bil nam je blizu, ker je bil blizu Kristusu«

Lepo pričevanje o Lukmanu kot učitelju in vzgojitelju je podal Stanko Cajnkar, takratni dekan Teološke fakultete, v spominskem govoru ob njegovi smrti. »Najbrž je bil že kot katehet in kot navaden pridigar predvsem in najbolj profesor, učitelj Božje modrosti, zaprisežen Božji resnici in do konca odvisen od nje. Takšen je

pred menoj tudi kot katehet na ljudski in meščanski šoli v Mariboru in kot profesor verouka na ženskem učiteljišču pri mariborskih šolskih sestrah: učen in vendarle čudovito preprost, poln znanja, a še bolj dobrohotnosti in vneme za majhne in velike šolarje in študente ... Bil nam je blizu, ker je bil sam blizu Kristusu.« Škofu Antonu Vovku, nekdanjemu Lukmanovemu študentu, se je vtisnila v spomin njegova ljubeznivost. »Kot profesor je znal tako izpraševati, da je bila z vsakim vprašanjem združena tudi ljubezen.« Profesor dogmatike in dogemske zgodovine ter patrologije (o cerkvenih očetih) je bil več kot trideset let. Njegova predavanja so bila izvirna po zamisli in obliki, izpiljena v izrazu in v sodbi dognana. Predaval je po tujih učbenikih, šele zadnja leta je pripravil slovenska skripta. Študenti bogoslovja so kot skripta uporabljali tudi njegov Oris zgodovine prvih krščanskih stoletij, ki ga je pripravil za tisk, pa ni izšel. Kot razgledan znanstvenik je sodeloval tudi v mnogih tujih znanstvenih listih. V Mariboru je urejal Voditelja v bogoslovnih vedah (1909–1916), v Ljubljani pa Bogoslovni vestnik (1921–1944), kot predsednik znanstvenega društva Leonova družba je bil sourednik njenega glasila Čas. Od svojega znanstvenega dela se je odpočil, ko je sedel za harmonij in v notni zvezek zapisal kakšno prijetno melodijo. Povezan je bil z rojstno župnijo. Ob svoji zlati maši (1955) je župnijski cerkvi 'podaril' krstilnico po načrtih arh. Jožeta Plečnika (končana je bila leta 1970).

Lojze Spacal

Leta 1997, ob devetdesetletnici rojstva svetovno znanega slovenskega slikarja in grafika Lojzeta Spacala, so v galeriji Revoltella v Trstu postavili obsežno pregledno (antološko) razstavo njegovih del, pregled njegove skoraj šestdesetletne ustvarjalnosti (1937-1995). Na ogled je bilo postavljenih 241 Spacalovih del v vseh tehnikah: olja, risbe s tempera barvami, monotipije, slike v mešani tehniki, kolaži, akvareli, tapiserije, skulpture v lesu in steklu, matrice, lesorezi in linorezi ter sitotiski. »Razstava je dokazala, da še tako 'nenavadna' dela pri Spacalu ne pomenijo preloma ali zanikanja prejšnjega načina ustvarjanja, ampak samo korak naprej v smeri iskanja bistvenosti izraza,« je zapisala Magda Jevnikar. Spacalova dela hranijo številni muzeji in galerije po Evropi in Ameriki. Posebne vrste "galerija" je župnijska cerkev v Gradnem v Goriških Brdih, katere

notranjščino je Lojze Spacal poslikal s freskami leta 1942, na začetku svoje umetniške poti.

Deček brez očeta z mnogimi poklici

Lojze Spacal v številnih svojih umetninah razodeva globoko navezanost na kraško pokrajino in na življenje njenih ljudi. To bomo razumeli, če vemo, da so tam korenine njegovega rodu. Njegovo rojstno mesto je Trst, kjer je zagledal luč sveta 15. junija 1907. Oba starša, tako oče Andrej, kamnosek in zidar, kakor tudi mati Marija Novak, sta bila doma iz Kostanjevice na Krasu. Lojze je že v nežni mladosti okusil grenkobo življenja: ko mu je bilo komaj štiri leta, je umrl oče in mati vdova je le stežka preživljala družino. Enajstletni deček je bil prisiljen poiskati delo in se sam preživljati. Opravljal je najrazličnejše "poklice": pomagal je pri pleskarstvu, nato je delal kot električar, mizar, klepar in trgovski pomočnik. Obenem pa je hodil v šolo: najprej v Ciril-Methodovo osnovno šolo, nato pa v meščansko (srednjo) šolo pri Sv. Jakobu v Trstu. Kot zavednega Slovenca in antifašista so ga fašistične oblasti leta 1929 aretirale in ga za tri leta konfinirale (izgnale) v južno Italijo. Ko je bil tako daleč od doma in svojih ljudi, je nenadoma začutil v sebi veselje do slikarstva. Odkril je izpovedno moč likovnega jezika in je tudi ta čas izkoristil za učenje. Začel se je pripravljati na maturo, ki jo je po vrnitvi iz konfinacije opravil na umetnostnem liceju v Benetkah leta 1932, ko je bil star petindvajset let. Študiral je še naprej in dve leti kasneje v Rimu opravil izpite za profesorja risanja. Zatem je tri leta (1934-1937) poučeval na srednjih šolah v Trstu, obenem pa je obiskoval Akademijo Brera v Milanu in Visoko šolo za dekorativno umetnost v Monzi. S samostojno slikarsko razstavo se je javnosti predstavil leta 1940.

Kot slikar rojen v rimskih zaporih

Spacal je rad poudarjal, da se je kot slikar in grafik rodil v samotni celici rimskih zaporov. Odločilnega pomena je bilo tudi njegove srečanje s člani skupine "Corrente" med študijem v Milanu in Monzi. Sprva se je ukvarjal z oljnim slikarstvom, pozneje se je posvetil grafiki in v njej dosegel umetniški vrh. Prelomnico v njegovih likovnih iskanjih in preverjanjih je pomenila razstava njegovih del v milanski galeriji Il Milione leta 1944, ki je vzbudila veliko zanimanje tako pri kritikih kot pri ljubiteljih umetnosti. »Odslej se njegova umetniška pot samo strmo vzpenja,« piše Nelida Silič Nemeč, »saj je prevzel eno vodilnih mest v italijanski grafiki in prav tako odlično mesto zavzema tudi v Sloveniji.« Ljubljanskim ljubiteljem umetnosti se je predstavil na razstavi slikarskih in

grafičnih del tržaških umetnikov leta 1950. Sodeloval je na vseh Mednarodnih grafičnih bienalih v Ljubljani. Vedno več samostojnih razstav je imel v Italiji in Sloveniji ter drugod po Evropi. V svojem dolgoletnem ustvarjalnem obdobju je Lojze Spacal dokazal, da je »nedvomno umetnik evropske razsežnosti, a močno navezan na lastne korenine, saj zna poiskati ustvarjalni navdih v sožitju s pokrajino« (Nelida S. Nemeč). Umetnostni zgodovinar in kritik Jure Mikuž je zapisal, da pri Spacalu sprva prevladuje človeška postava, ki pa v petdesetih letih začinja izginjati, »umetnika vse bolj priteguje pokrajina Krasa... Samosvojo prepesnitev Krasa vedno bolj učinkovito podaja v grafiki, predvsem v barvnem lesorezu.« Zanimive so njegove dekorativne stvaritve za javna poslopja (mozaiki), z veliki tapiserijami in panoji je leta 1969 opremil italijansko čezoseansko ladjo Leonardo da Vinci.

Galerija v Štanjelu, dom v Škrbini

Lojze Spaca je bil »pesnik kamna, morja in sonca«. Dolga leta je bil razpet med Piranom in Škrbino, kjer si je uredil dom po okusu svoje kraške duše. Kras je bil njegov svet. Znani italijanski umetnostni kritik Vittorio Sgarbi je v razstavnem katalogu leta 1986 o Spacalu, ki ga je visoko cenil, zapisal, da svojo kraško pokrajino »preobrazi v čiste prostorske slutnje: gre za daljna obzorja, za terasaste planjave, za polja, ki jih v svetli mesečini ograjujejo zidovi in plotovi«. Lepota morja z zibajočimi se čolni, s solinami in dišečim rastlinjem ga je prevzela za nekaj časa. Njegova talna ljubezen je bil Kras, kjer je polno zadihal in se ves predal odkrivanju njegovih skrivnosti. »Ni šlo za iskanje idile, ampak za ljubeče in potrpežljivo zbiranje in ovrednotenje vseh oblik življenja in ustvarjanja, ki so doma sredi nenaklonjene narave. Marsikdo je vzljubil Kras skozi Spacalove oči, naučil nas je ceniti še tako vsakdanje predmete, naivne okraske, dotlej prezrte podrobnosti« (Magda Jevnikar).

Ob bližajočem se osemdesetem dnevu svojega rojstva je umetnik občini Sežana maja 1988 podaril 130 svojih del: tapiserijo, olja, monotipije, slike v mešani tehniki ter grafije – lesoreze in linoreze. Ta so kot stalna postavitev razstavljeni na štanjelskem gradu v galeriji, ki nosi umetnikovo ime. V Škrbini pri Komnu, kjer je (občasno) v svoji lepo urejeni hiši prebival, si je izbral zadnji dom. Po srečanju s sestro smrtjo 6. maja 2000 v Trstu so ga 13. maja v Škrbini položili v naročje kraške zemlje z blagoslovom za verne pokojne.

Juraj Dobrila

»Škof Juraj Dobrila je stal visoko vzravnán nasproti visokemu uradniku... Škof ta trenutek ni prav nič sličil preprostemu sinu istrskega seljaka iz Ježenja. Bil je ves plemiški in dostojanstven od nog do krasno izrazitega slovanskega obličja z visokim čelom in mogočnimi obrvmi, ki so se mu vojaško sršile nad mirno pametnimi in odkritosrčnimi očmi.« Tako je pisatelj Ivan Pregelj, ki je kot profesor eno leto služboval v Istri, naslikal podobo škofa Juraja Dobrile v svoji povesti *Božji mejniki* (1925). Druga izdaja (1926) nosi naslov *Oče, budi volja tvoja!* po znamenitem Dobrilovem molitveniku.

Juraj Dobrila je bil istrski Hrvat, ki je bil povezan s Slovenci: v Gorici je obiskoval zadnja dva razreda gimnazije, tam je študiral bogoslovje, kot duhovnik je v Trstu skrbel tudi za slovenske vernike; zadnjih sedem let pa je bil tržaško-koprski škof in kot tak dobri pastir Italijanov in Slovencev. Ta mož si je vse življenje prizadeval, da bi svoje rojake dvignil iz telesne in duhovne bede.

Rojstna hiša revna kot betlehanski hlevček

Rodil se je 16. aprila 1812 v vasici Ježenj, ki spada pod župnijo Tinjan v srcu Istre blizu Pazina, v družini z osmimi otroki. Oče je bil tkalec, imeli so tudi nekaj krpic zemlje. Niti tkalska obrt niti zemlja pa nista dajali toliko, da bi se rešili revščine. O revščini priča Dobrilova rojstna hiša. »Zdi se mi, da je bil betlehanski hlevček večji od te išice, v kateri se je rodil naš nepozabni škof,« je zapisal nekdo, ki je obiskal Ježenj okoli leta 1880.

Mali Juraj (pravili so mu Jurić) je bil bister deček, zato ga je sprejel v svojo šolo v Tinjanu kaplan Ivan Radetić. Ko mu je bilo dvanajst let, je odšel s priporočilom frančiškanov iz Pazina na njihovo gimnazijo v Karlovac. Do Trsata ga je spremljal oče. Ob slovesu ga je blagoslovil in mu izročil culico s perilom in nekaj drobiža. V Karlovcu je ostal šest let. Zadnja dva razreda gimnazije je končal v Gorici. Kruh si je služil s poučevanjem otrok bogatih družin. Po maturi se je vpisal v bogoslovje v Gorici, kjer so se šolali bodoči duhovniki goriške nadškofije ter tržaško-koprske, poreško-puljske in krške škofije. Po štirih letih ga je tržaški škof Matevž Ravnikar

11. septembra 1837 posvetil v duhovnika. Po novi maši v domači župnijski cerkvi v Tinjanu je bil nekaj časa kaplan v Munah v Čičariji in v Hrušici v Brkinih, potem pa je škof mladega duhovnika poslal v zavod Avguštinej na Dunaju, kjer so se šolali najbolj nadarjeni duhovniki iz vseh dežel avstro-ogrske monarhije. Študij je končal z doktoratom iz teologije.

Škof ga je poklical v Trst, kjer je opravljal razne odgovorne službe. Vedno pa je bil povezan s svojo rodno Istro. Ko je tam v letih 1852-53 zavlada strašna lakota, je zbral nad 50.000 goldinarjev ter nakupil žito in hrano za svoje stradajoče rojake, ki so ga vzljubili kot svojega dobrotnika.

»Sinko, ti govoriš kot mi!«

Leta 1857 je umrl poreški škof Anton Peteani in ljubljanski škof Anton Wolf je cesarju Francu Jožefu za njeegovega naslednika priporočil Dobrila: »Veličanstvo! Dobrila je za to škofijo najbolj vreden in sposoben. Prav je, da tako verno ljudstvo dobi po tolikih stoletjih škofa, ki mu bo oznanjal evangelij v materinem jeziku.«

Papež bl. Pij IX. je 12. oktobra 1857 Dobrilo imenoval za poreško-puljskega škofa in 2. maja 1858 je v goriški stolnici prejel škofovsko posvečenje. Pri ustoličenju v častitljivi stolnici v Poreču 17. maja je vernike nagovoril tudi v hrvaškem jeziku, kar je bilo za Poreč, ki je veljal za italijansko mesto, nekaj nezaslišanega. Tudi svoje prvo pastirsko pismo je napisal v italijanskem in hrvaškem jeziku. Rojakom je zapisal, da je svoje imenovanje za škofa sprejel kot odlikovanje za istrsko ljudstvo. Brž se je odpravil na potovanje po svoji škofiji in preprosti ljudje so bili navdušeni, da jih je obiskal škof, ki govori hrvaško. V župniji Svetvinčenat mu je nek star mož zaklical: »Sinko, ti govoriš kot mi!«

Kot kmečki sin je zastavil vse svoje moči, da zapuščeno ljudstvo v Istri versko, narodno, kulturno in gospodarsko dvigne. Za njegove pravice se je potegoval tudi kot poslanec v dunajskem parlamentu. Italijanski nacionalisti so škofa Dobrila smrtno sovražili in mu na vse načine nagajali. To ga je nagnilo, da je po smrti tržaškega škofa Jerneja Legata 25. maja 1875 sprejel vodstvo tržaško-koprske škofije. Škof Dobrila je bil pravičen do vseh: poudarjal pa je, da mora bolj skrbeti za Slovence in Hrvate, ker so njegove pomoči bolj potrebni. Prizadeval si je, da bi vzgojil čim več narodno zavednih duhovnikov in laikov, ki mu bodo pri delu pomagali in njegovo delo nadaljevali.

Molitvenik, ki je bil tudi abecednik, prava čitanka

Škof Juraj Dobrila se je v srca Istranov najbolj zapisal s svojim molitvenikom *Oče, budi volja tvoja*, ki ga je sestavil leta 1854 po nemški predlogi. Prvič je bil tiskan tisto leto v Trstu na Dobrilove stroške. Drugič in tretjič leta 1862 in 1875 pri založbi šolskih knjig na Dunaju. Leta 1881, ko so mu že pojemale moči, je popravljaj svoj molitvenim za četrto izdajo v nakladi 4.000 izvodov. Prve tri izdaje so bile natisnjene vsaj v 10.000 izvodih.

Molitvenik je služil kot liturgična knjiga v istrskih cerkvah zlasti za popoldansko pobožnost. Ta knjižica pa je bila tudi prava 'ljudska čitanka', ki je odigrala pomembno vlogo za prosveto preprostega ljudstva. Vjekoslav Spinčič, poslanec v dunajskem parlamentu, je o njej zapisal: »Težko katera knjiga je v kakem narodu imela toliko vpliva, kot ga ima ta molitvenik pri istrskih Hrvatih.« Po tej knjigi so se ljudje v Istri učili brati; najlepši dar, ki ga je mogel kdo komu v Istri dati, je bil ta Dobrilov molitvenik. Preveva ga duh potrpežljivosti in vdanosti v božjo voljo, zato mu je Dobrila dal tak naslov. Škof Dobrila je leto za letom kupoval na tisoče abecednikov in čitank, katekizmov ter drugih šolskih knjig in jih pošiljal po Istri.

Tudi kot škof je živel silno skromno, kot zadnji kaplan. Samemu sebi je pritrgoval, da je lahko pomagal revnim. Ustanovil je več dijaških štipendij, tudi za Slovence. Njegovo življenjsko pravilo je bilo: »Živimo v vsakem pogledu, kot da smo v stekleni hiši, da lahko vsakdo, ki gre mimo, vidi, kaj delamo.«

Zadnja leta ga je mučila huda bolezen, ki je 13. januarja 1882 pretrgala nit njegovega življenja. Vstajenje pričakuje na pokopališču pri Sv. Ani v Trstu.

Alma Sodnik

»Alma Sodnikova se je s svojo dejavnostjo na znanstvenem in pedagoškem področju trajno zapisala v zgodovino slovenske filozofije in ljubljanske univerze. Njeni bibliografski podatki pa tudi njene lastne izjave pričajo, s kakšno težavo si je izborila svoje mesto,« začenja Frane Jerman svojo spremno besedo v knjigi *Izbrani filozofski spisi Alme Sodnik* (Slovenska matica, Ljubljana 1975). Svojo pot je prehodila v tedaj prevladujočem moškem svetu. Dekletom v tistih časih še ni bilo omogočeno redno obiskovanje srednjih šol, zato je morala klasično gimnazijo

obiskovati kot privatistka (opravljala je samo izpite na šoli).

Odločila se je za študij filozofije, ki velja bolj za 'moško' stroko. Kot študentka je kmalu pokazala svojo prizadevnost in nadarjenost. Postala je prva doktorica filozofije, ena izmed prvih univerzitetnih profesorice in prva dekanja. Najbolj se je posvečala zgodovini slovenske filozofije in na tem področju postavila temelje. Pri svojem znanstvenem in pedagoškem delu je s pridom uporabljala svoje znanje latinščine in grščine ter več modernih jezikov.

Pri tridesetih je osivela

Rodila se je 23. marca 1896 v družini trgovskega poslovodje Urbana Zupanca. Po končani ljudski šoli je nadaljevala šolanje na klasični gimnaziji kot privatistka in ga leta 1915 končala z maturo. Naslednje leto se je poročila z Alojzijem Sodnikom, profesorjem na tehniški srednji šoli. Leta 1917 je rodila sinka, ki je čez dve leti umrl zaradi neozdravljive bolezni. Mož se je vrnil iz vojske poškodovan, tako da ni mogel več imeti otrok. Spričo teh krutih udarcev je že pri tridesetih letih osivela.

Leta 1919 se je vpisala na filozofsko fakulteto pravkar ustanovljene univerze v Ljubljani. Kot glavni predmet je izbrala filozofijo, kot dopolnilna predmeta pa pedagogiko in slovansko filologijo. Bila je najboljša učenka filozofa Franceta Vebra in je začela tudi s samostojnim raziskovanjem. Leta 1923 je uspešno zagovarjala svojo disertacijo *Psihološka analiza akcenta* in postala prva doktorica filozofije na ljubljanski univerzi. Vendar je morala dolgo čakati, da je na tej ustanovi dobila svoji izobrazbi ustrezno in pošteno nagrajeno službo. Leta 1933 je postala privatna docentka za zgodovino filozofije. Ta naziv je pomenil znanstveno in pedagoško delo, ki ni bilo plačano, tako da se je morala preživljati z moževim pokojnino.

Po drugi svetovni vojski je prevzela vodstvo filozofskega seminarja, ker je bil France Veber prisilno upokojen. Leta 1945 je postala izredna, leta 1951 pa redna profesorica. V akademskem letu 1952/43 je bila izvoljena za dekanjo Filozofske fakultete, leta 1959 je bila na lastno prošnjo upokojena, vendar je honorarno predavala vse do svoje smrti 13. februarja 1965.

Neznanje študentov jo je prizadelo

Frane Jerman, eden njenih študentov, v zgoraj omenjeni spremni besedi piše: »V očeh nas, njenih študentov, je bila predvsem izredno razumevajoč učitelj. Na

izpite pri njej smo se pripravljali z vso vnemo, saj smo vedeli, kako jo študentovo neznanje osebno prizadene. Predavala je tiho, vendar razločno in je vse pritegnila s kleno, logično strukturo in izpeljavo problemov. Nikoli se ni razburila, znala je vljudno, elegantno povedati svoje odklonilno stališče ... Včasih je kolegom pripovedovala tudi o svojih težavah na prehojeni poti, vendar so bili takšni trenutki bolj redki.« O njeni plemenitosti govori tudi dejstvo, da je vsa svoja zadnja leta mlajšim, neizkušenim kolegom na fakulteti pomagala s svojim velikim strokovnim znanjem in s toplo besedo.

Imela je zelo trezen pogled na "žensko vprašanje", o katerem je pisala leta 1924 v knjižici *Smernice za vzgojo deklet*, v kateri je razglabljala o mestu ženske v sodobni družbi. Gibanja sufražetk, fanatičnih bork za enakopravnost žensk je imela za nepotrebno pretiravanje v splošnem ženskem gibanju. Odločno je nasprotovala nazoru, da je edina naloga ženske materinstvo in gospodinjstvo. Ni se zavzemala za politično enakopravnost žensk, ker se ji v tisti dobi pač ni zdelo pomembna, je pa odločno zagovarjala potrebo po poklicni enakopravnosti žensk. Žensko enakopravnost je dokazovala tudi na področju nazivov, ki so pretežno moškega spola. Vedno je zagovarjala mnenje, da mora ženska ohraniti značilnosti svojega spola, ne sme postati možača, temveč mora ostati ženska.

Zgodovinarica slovenske filozofije

»Njen znanstveni prispevek tvorijo predvsem dela s področja zgodovine filozofije,« piše Bojan Žalec, raziskovalec življenja in dela Alme Sodnik. »Iz opusa svetovne filozofije je največ prostora posvetila novoveški racionalistični filozofiji, predvsem Descartesovi (njena študija o tem francoskem mislecu je izšla leta 1939 v knjigi). Zlasti v svojih poznih letih se je intenzivneje ukvarjala tudi z antično filozofijo. Verjetno najpomembnejši del njenega opusa predstavljajo spisi s področja zgodovine slovenske filozofije. Preučevala je, na primer, življenje in delo sholastikov, humanistično navdahnjenega Matijo Hvaleta, avtorja prve filozofske knjige, ki jo je napisal Slovenec (Hagenau, 1513), pa Andreja Erberja iz prve polovice 18. stoletja, zatem razsvetljenca Franca Karpeta († 1806), filozofski sistem Jožefa Misleja († ok. 1840).« Njene razprave o navedenih možeh so objavljene v tretjem delu njenih Izbranih spisov (1975). Gre za filozofe, ki so bili rojeni v tujini, a so delali in pisali pri nas; poseben pomen pa imajo filozofski pisci, ki so bili rojeni na Slovenskem, a so delali v tujini.

Svojega življenjskega dela ni dovršila, za celotno zgodovino pri Slovencih, ki jo je

imela pred očmi, je dala le kratko skico v Enciklopediji Jugoslavije (1958). »Alma Sodnik lastne filozofije ni ustvarila,« ocenjuje Bojan Žalec. »Bila je znanstvenica na področju filozofije, ne pa filozofski mislec ... S svojim delom ni ravno razburkala javnosti. Morda res ni drla bregov, gotovo pa je bila tiha voda s trajnim učinkom. Njeno delo na področju slovenske filozofije ostaja trajni znanstveni dosežek prvovrstne kakovosti.«